

СВОБОДА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Свобода є однією із пріоритетних цінностей суспільного життя, що закріплюється у конституціях, конституційних нормативно-правових актах та у міжнародно-правових документах багатьох сучасних демократичних держав. В сучасній Україні ідеї свободи гостро актуалізуються у зв'язку з формуванням демократичного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України до співдружності високорозвинутих демократичних держав — це значною мірою проблема досягнення людьми феномена свободи, причому досягнення на різних рівнях, у тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства та держави [1, с. 88].

Проблеми свободи та демократії були актуальні в усі часи людської цивілізації. Вчення про свободу розробляли кращі представники людства, збагачуючи і розвиваючи ці поняття. Важливий внесок у розробку проблеми зробили Перикл (Давня Греція), Б. Спіноза (Нідерланди, XVII ст.), Ж.-Ж. Руссо (Франція, XVIII ст.), Т. Джефферсон (США, XVIII ст.), І. Франко (Україна, кін. XIX — XX ст.) та ін.

Так, Арістотель зазначав, що основною засадою демократичного ладу є свобода. Тільки за цього ладу всі громадяни користуються свободою, оскільки до неї прагне будь-яка демократія. Однією ж з умов свободи є почергові слухняність і володарювання. І коли розуміти демократичне право саме так, то верховна влада в демократії має зосереджуватися в руках народу. І те, що буде схвалено більшістю, повинно вважатися остаточним рішенням, і воно вважатиметься справедливим [2, с. 166].

Класичне визначення свободи обґрунтував Дж. Локк: «Свобода людей в умовах існування системи правління полягає у тому, щоб жити відповідно до сталого закону, загального для кожного у цьому суспільстві й установленого законодавчою владою, яка створена у ньому: це — свобода чинити за своїм власним бажанням в усіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої волі іншої людини...» [3, с. 274].

Таку ж думку висловив К. Маркс, який зазначав про те, що свободою є право робити все те і займатися усім тим, що не шкодить іншому. Межі, в яких кожен може розвиватися без шкоди для інших, визначаються законом подібно до того, як межа двох статей визначається межовим стовпом [4, с. 372].

Правові аспекти категорій свободи та демократії досліджувалися у працях багатьох українських учених: В. Авер'янова, В. Бабкіна, В. Забігайла, М. Козюбри, Р. Калюжного, А. Колодія, В. Копейчикова, С. Лисенкова, А. Олійника, В. Опришка, М. Орзіха, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Сіренка, В. Тація, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших; та дослідників зарубіжжя: М. Баглая, О. Бережнова, М. Вітрука, Л. Воеводіна, В. Кучинського, О. Лукашової, М. Матузова, Р. Мюллерсона, В. Патюліна, І. Фарбера, В. Чиркіна, В. Чхиквадзе тощо.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу взаємодії категорій «свобода» та «демократія»; визначення соціального, функціонального, юридичного призначення демократії крізь призму категорії свободи; встановлення пріоритетних завдань та особливостей політики України щодо вдосконалення механізму гарантування прав і свобод шляхом побудови демократичної держави.

Кожна історична епоха вносила свої напрацювання до понять демократії і свободи та розставляла свої акценти на їх значущості. Незважаючи на те, що за всіх часів демократія і свобода розумілися і трактувалися по-різному, безсумнівно є одне: ці категорії як політичні і правові цінності стали невід'ємними елементами свідомості людей усього світу. Але практично відсутня така остаточна стадія демократії, яка б задовольняла права та свободи всіх. Зазнаючи обмежень своєї свободи, людина вступає в конфлікт із державою, коли не знаходить у законах тієї справедливості, яка покладена нею в основу свого існування, коли відсутнє визнання в залежності від політичної зрілості, уміння, досвіду тощо. Тому характеристика сучасних демократичних держав, окрім загальних ознак, доповнюється низкою

актуальних характеристик, в основі яких: дотримання прав і свобод людини, їх пріоритет над правами держави; конституційне обмеження влади більшості над меншістю; забезпечення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів, належні механізми забезпечення та гарантування прав та свобод людини та ін.

Сучасна демократія крізь призму свободи розкривається засобами:

- соціального призначення — служити на користь особі, суспільству, державі. Тобто, встановити відповідність формально проголошених і реально діючих принципів свободи, рівності, справедливості, реально втілити їх в особисте, суспільне і державне життя; створити атмосферу гармонії інтересів особи та держави, консенсусу і компромісу між усіма суб'єктами демократії. Саме таким чином за умов демократії суспільство усвідомить переваги соціального партнерства і солідарності, громадянського миру та злагоди;
- функціонального призначення — служити інструментом вирішення суспільних і державних справ;
- визнання прав та свобод особи шляхом їх формального закріплення, реального забезпечення за допомогою створення загальносоціальних і спеціально-соціальних (юридичних) гарантій, дії ефективного механізму їх захисту, встановлення відповідності за невиконання обов'язків, адже демократія — не засіб досягнення особистих цілей за рахунок приниження прав, свобод та законних інтересів іншої особи.

Таким чином, свобода може успішно поглиблюватися і розвиватися лише в умовах демократії. Буттям свободи є демократія, що відображає рівень демократизму, досягнутий суспільством визначає і ступінь свободи цього суспільства та його суб'єктів. У свою чергу, свобода не є пасивним проявом демократії, вона є активним стимулом її розвитку.

Однак, з початком XXI ст. демократія в контексті свободи стикається з новими проблемами. Виникає соціально-ціннісна криза, яка охоплює усі сторони суспільного життя більшості пострадянських держав, не минула і Україну на шляху до демократизації та забезпечення повноцінного функціонування суспільства, гарантування повного спектру прав та свобод, що породжує аномію, політико-правовий нігілізм, глибокі ціннісні розчарування.

Нівелювання цінностей сприяє спотвореному тлумаченню та розумінню ідеї свободи, знищенню в ній глибокого гуманістичного потенціалу. Обмежені можливості більшості населення переслідувати власні інтереси та потреби, бідність і расова дискримінація, війни та імперіалізм зменшують «цінність» свободи, породжуючи уявлення про переваги минулого соціалізму перед сучасною демократією.

Дійсність зірвала з демократії ореол надприродної сили політичного фетишу. Ще апостол демократії Ж.-Ж. Руссо стверджував: «Як би взяти поняття демократії у всій точності його значення, то істинної демократії ніколи не було і не буде». Це, звичайно, не означає, що сьогодні немає відносно досконалих демократичних форм. Проте демократія все ще залишається завданням, яке належить виконати [5, с. 213].

Відомий російський вчений П. Новгородцев у статті «Демократія на роздоріжжі» попереджав, що демократія не є панацеєю від усіх бід, особливо коли джерелом останніх є безмежна суспільна свобода. «Свобода, — зазначав учений, — що заперечує засади загального зв'язку і солідарності всіх членів спілкування, призводить до самоліквідації і руйнування основ державного життя». Автор зазначав: «Ті, хто мислить по-старому, що демократія є якоюсь виключно доброю і тривкою формою, все ще гадають, що в плані своїх спрямувань на цій вимозі демократії можна поставити крапку. Вони дивляться на демократію як на якийсь вичерпний і всеохоплюючий символ справедливості і волі, як на головну і основну умову будь-якого подальшого прогресу. Втім, сучасна наукова думка на підставі широкого досвіду застосування демократичних засад підтверджує давнє спостереження, що демократія, як будь-яка інша форма, може бути кращою або гіршою залежно від духовного змісту, який вкладає в неї народ, і що за відомих умов вона може стати і повним спотворенням будь-якої справедливості» [6, с. 18].

Необхідною умовою для створення розвинутої системи демократії є наявність у суспільстві консенсусу з основних питань спільного проживання в державі, визнання переважною більшістю громадян «демократичних правил гри». Важлива тенденція до гармонії суспільства, групових та індивідуальних інтересів за наявності ціннісного пріоритету особи щодо колективу, моральної готовності до компромісів, самообмеження і самодисципліни, поваги до інших людей, закону, до думки більшості.

Тим народам, які готові до визнання автономії особи та її відповідальності, демократія створює найкращі можливості для реалізації гуманістичних цінностей: свободи, рівноправності, справедливості, соціальної творчості.

В Україні існуючий правовий і суспільний статус особистості забезпечується найвищим законом держави — Конституцією. Так у ст. 3 Конституції України проголошується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [7, с. 4]. При цьому права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України). Конституція визначає демократичний порядок реалізації прав і свобод особи, що знаходить відображення, насамперед, у забезпеченні верховенства правового закону.

Саме ці положення і визначають зміст свободи. Проте, цілком очевидно, що демократичне суспільство нині потребує не тільки декларування певних положень, а й створення дієвих юридичних механізмів, які дають змогу повною мірою реалізувати свої права та свободи, займаючи активну життєву позицію [8, с. 133].

Справжня сутність будь-якої держави виявляється у забезпеченні прав і свобод за умови дії розвинутої системи юридичного регулювання, що забезпечує принцип особистої свободи. Ця система юридичного регулювання сама по собі є нормативною гарантією, якщо вона є не суперечливою, узгодженою та достатньою [9, с. 282].

Ю. Шемшученко щодо механізму забезпечення прав і свобод зазначає: «Слід погодитися з тим, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежить від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди в суспільстві; стану законності та правопорядку; від форм правління, політичного режиму, політичної системи, соціально-економічних умов країни» [10, с. 4].

Адже проголошення прав та свобод людини, навіть закріплених відповідними актами держави та її органів є нічим без реальних гарантій їх здійснення. Без гарантій навіть у демократичній державі права і свободи людини та громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про намір», що не несуть за собою ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства.

У країнах з демократичною формою державного правління забезпечення прав і свобод людини та громадянина включає три основні напрями державної діяльності:

- створення умов для реалізації прав і свобод людини — шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій;
- охорона прав і свобод людини — шляхом проведення профілактики їх порушень;
- захист прав і свобод людини — відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності.

Саме для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини, що є важливим завданням нашої держави.

Більшість європейських демократичних держав забезпечують охорону прав людини за допомогою інституту омбудсманів, які розглядають скарги громадян щодо порушення їх прав та свобод з боку державних органів.

В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини здійснюють Уповноважений Верховної Ради з прав людини і його представники на місцях, які виконують позасудовий захист прав і свобод людини. Коло повноважень Уповноваженого з прав людини поширюються на усі випадки порушень громадянських прав і свобод органами виконавчої влади.

Дійсне середовище прав та свобод людини є можливим за умов демократії, у демократичній правовій державі. Демократія, правова держава та права і свободи людини є невіддільними одне від одного. Демократична держава — гарантія реальності прав та свобод людини у плані її захисту від порушень з боку апарату влади, а права і свободи людини — головна умова та ознака демократії, гуманістичний, людський вимір правової держави.

Саме таким чином через реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини, через демократію можливий шлях до реальної інтеграції України до Європейського і світового співробітництва.

Однак, воля до справедливості (її значимість є визначальною для демократії) ніколи не буває цілком задоволена, а демократія (не формальна) у жодній державі не може бути досягнута остаточно. До демократії потрібно постійно залучатися, пробуджувати свою волю, відображати погляди, виявляти політичну активність, тобто ставати більш зрілими для демократичної діяльності. Необхідно формувати належ-

ний рівень правової культури, адже без необхідного її рівня пересічного громадянина, без усвідомленої необхідності щодо захисту своїх свобод, останнє (свободи) приречене на зникнення в будь-якому суспільстві. Тому що демократія потребує свідомого демосу, де її особливість виявляється не в прийнятті рішень більшістю голосів, а в тому, щоб поважати та захищати права тих, хто залишився в меншості. Франклін Рузвельт зазначав: «Свобода і світ — речі живі. Для того, щоб вони продовжували існувати, кожне покоління повинно охороняти їх і вкладати в них нове життя» [11, с. 353].

Таким чином, в Україні проявляється незавершений етап трансформації у демократичну державу, в якій панує верховенство права та забезпечення громадянам беззастережного дотримання прав і свобод. Тому для України вкрай необхідно: а) формувати гуманістичні цінності; б) виробити соціальний ідеал розвитку громадянського суспільства й державотворення; в) взяти за основу змісту творення демократичної, правової і соціальної держави принцип свободи особи та громадянина. Свободу в даному випадку необхідно трактувати як гармонію взаємодії людини і суспільства, що розвивається, і в якому враховуються інтереси його членів, їх потреби розвитку та самореалізації.

Використані джерела:

1. Скомаровський В.О. Свобода та її вияв у сучасному суспільстві / В.О. Скомаровський // Матеріали Всеукр. наук. конф. / [ред. кол.: А.О. Красевич (гол.ред) та ін.]. — Умань: ПП Жовтий, 2012. — 132 с.
2. Аристотель. Політика / Аристотель. — М.: Мысль, 2002. — 372 с.
3. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок. — К.: Основа, 2001. — 589 с.
4. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. — К.: Б.в., 1958. — Т. 1. — 372 с.
5. Руссо. Ж.-Ж. Об общественном договоре / Ж.-Ж. Руссо. — К.: Б.в., 2000. — 215 с.
6. Новгородцев П.І. Демократія на роздоріжжі / П.І. Новгородцев // Право України. — 2003. — № 9. — С. 18-30.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. Оніщенко Н.М. Забезпечення прав і свобод людини в умовах сучасного правового і державного розвитку (системний аналіз) / Н.М. Оніщенко // Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск 22. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. — С. 132-138.
9. Мухаев Р.Т. Теория государства и права: [учебник] / Р.Т. Мухаев. — М.: ПРИОР, 2002. — 464 с.
10. Шемшученко Ю.С. Передмова / Ю.С. Шемшученко // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія] / [за заг. ред. Н.М. Оніщенко]. — К.: Юридична думка, 2007. — С. 4-6.
11. Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и прав человека / А.Г. Мучник. — К.: Парламентское изд-во, 2009. — 672 с.

Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект).

У статті розглядаються питання пріоритетних цінностей суспільного життя — свободи та демократії.

Проблема свободи та демократії були актуальні в усі часи людської цивілізації, кожна історична епоха вносила свої ознаки в поняття демократії і свободи та розставляла свої акценти на їх значущості. Незважаючи на те, що за всіх часів демократія і свобода розумілася і трактувалася по-різному, безсумнівним є одне: ці категорії як політичні і правові цінності стали невід'ємними елементами свідомості людей усього світу.

З початком ХХІ ст. демократія в контексті свободи зіткнулася з новими проблемами. Сучасна наукова думка на підставі широкого досвіду застосування демократичних засад підтверджує давнє спостереження, що демократія, як і будь-яка інша форма, може бути кращою або гіршою залежно від духовного змісту, який вкладає в неї народ, і що за відомих умов вона може стати і повним спотворенням будь-якої справедливості та свободи.

Ключові слова: свобода, демократія, права людини, гарантування свободи, механізм забезпечення свободи.

Осядла М. В. Свобода как основа демократического общества (теоретико-правовой аспект).

В статье рассматриваются вопросы приоритетных ценностей общественной жизни — свободы и демократии.

Проблема свободы и демократии были актуальны во все времена человеческой цивилизации, каждая историческая эпоха вносила свои признаки в понятие демократии и свободы и расставляла свои акценты на их значимости. Несмотря на то, что во все времена демократия и свобода понималась и трактовалась по-разному, несомненно одно: эти категории как политические и правовые ценности стали неотъемлемыми элементами сознания людей всего мира.

С началом ХХІ в. демократия в контексте свободы столкнулась с новыми проблемами. Современная научная мысль на основании широкого опыта применения демократических принципов подтверждает давнее наблюдение, что демократия, как и какая-либо другая форма, может быть лучше или хуже в зависимости от духовного содержания, которое вкладывает в нее народ, и при известных условиях она может стать и полным искажением любой справедливости и свободы.

Ключевые слова: свобода, демократия, права человека, механизм обеспечения свободы.

Osiadla M. Freedom as the foundation of a democratic society (theoretical — the legal aspect).

This article deals with the priority values of social life — freedom and democracy.

The problem of freedom and democracy were relevant in all times of human civilization, every historical epoch submitted its signs to the concept of democracy and freedom and put the emphasis on their importance. Despite the fact that in all times the democracy and freedom were understood and interpreted by — different ways, one thing is certain: these categories as political and legal values became integral elements of the people consciousness around the world.

From the beginning of the ХХІ century democracy in the context of freedom faced with new challenges. Modern scientific thought is based on a wide experience in the application of democratic principles confirms the very old observation that democracy as any or another people form, may be better or worse depending on the spiritual content, which put in, and under certain conditions it can become complete distortion of any justice and freedom.

Key words: freedom, democracy, human rights and a mechanism to ensure freedom.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.